

Koncentration eller decentralisering?

Det verkar som om vi skulle stå inför en upplösning av den sk "koncentrationslagen" som innebär att näringslivets och befolkningens lokalisering tenderar mot en allt större koncentration till ett begränsat antal områden. Gunnar Alexandersson diskuterar ett antal orsaker till denna utveckling. □

I början av 1970-talet har man i allt fler industriländer i Väst observerat att nettoinflyttningen till storstadsregionerna upphört och förbytts i sin motsats, åtminstone om man ser till den inrikes omflyttningen och inte tar hänsyn till utrikes flyttningar. Immigranterna söker sig fortfarande i första hand till storstäderna. Att företeelsen plötsligt och oförutsett inträffar i vitt skilda länder samtidigt betyder att den inte kan återföras på någon lagstiftning utan har sin grund i djupare liggande ekonomiska och sociala strukturförändringar i de mest avancerade industriländerna.

Koncentrationslagens upplösning

Det verkar som om vi skulle stå inför en upplösning av Clarks "koncentrationslag", befolkningsgeografins mest grundläggande princip:

En allmän beskrivning av vad som händer i den moderna industrivärlden kan uttryckas i en mening om än med väldiga konsekvenser. Näringslivets och befolkningens makrolokalisering tenderar mot en allt större koncentration till ett begränsat antal områden; deras mikro-lokalisering visar däremot en allt större spridning eller 'sprawl'. [Clark 1967, s 280]

Den brittisk-australiske ekonomens formulering beskriver väl den konventionella visdomen bland ekonomer, geografer och planerare, hos oss väl formulerad i exempelvis ERUs skrift "Urbaniseringen i Sverige" [SOU 1970: 14] med sitt suggestiva omslag. Men det har länge

funnits kättare. Professor W. William-Olsson vid Handelshögskolan i Stockholm upprepade med en Catos envishet att Stor-Stockholm – och de tre storstadsområdena sammanlagt – icke haft en ökad andel av den svenska tätortsbefolkningen och att därmed 1960-talets prognoser var helt orealistiska eftersom en stagnation av såväl tätortsbefolkning som totalbefolkning i riket var att vänta.¹ Denna diskussion sammanfattas väl i Thomas Falks bok [Falk 1976] om tätorts-Sverige på 1960-talet samt i ett par artiklar [Falk 1978 a, b, Alexandersson–Falk 1973, 1974] om utvecklingen under första hälften av 1970-talet. Inte minst de senare tyder på att vi står mitt uppe i ett paradigmskifte från en koncentration till en decentraliseringsparadigm. Orsakerna till koncentrationen finns väl beskrivna i en väldig litteratur. Decentraliseringens orsaker är just nu föremål för en mängd forskares intresse runtom i världen och vi kan vänta mer kunskap om detta inom några år.

Tentativt kan man dock redan nu peka på de viktigaste orsakerna. Ångmaskinen ledde till en koncentration, speciellt i början, till kolfält och importhamnar för kol. Terminalerna för ångbåtar och tåg var stora, skalekonomin var påtaglig. Det bebyggelsemönster som växt fram med dessa förutsättningar hade Clark för ögonen när han formulerade sin koncentrationslag. Men redan fanns de bomber utlagda som skulle spränga den i luften: förbränningsmotor, elektriciteten och elektroniken. Förbränningsmotorn hade omkring 1950 i alla avancerade industriländer gett oss pålitliga folkbilar på vilka vi kunde basera vårt boende och lastbilar som gjorde industrin oberoende av stora hamn- och järnvägsterminaler. Det tog en viss tid innan folk anpassade sitt boende efter de ändrade tekniska förutsättningarna men som Falk kunde visa förekom en viss decentralisering redan på 1960-talet i Sverige: de tre storstads-

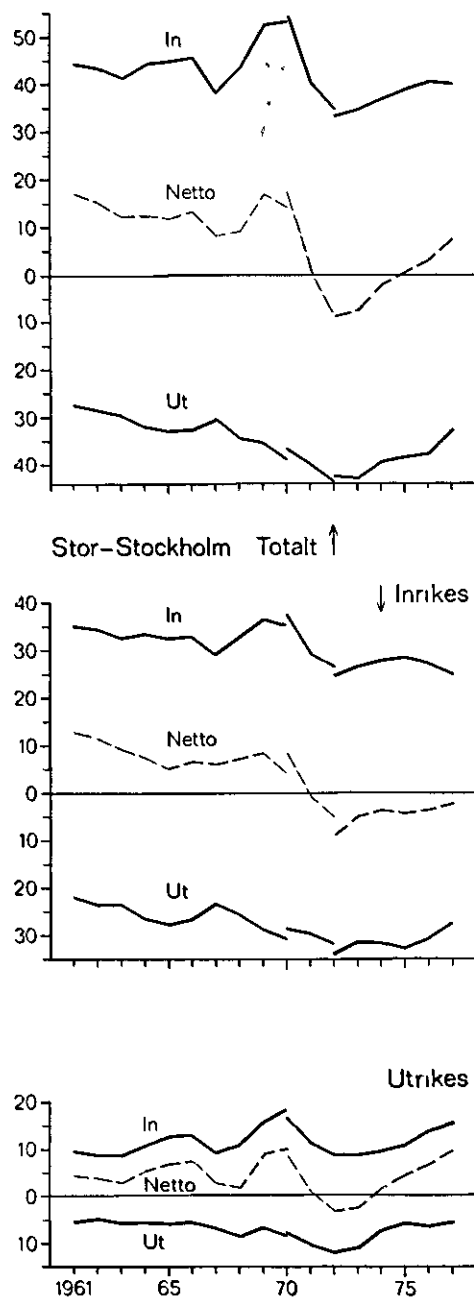
¹ Se bl a William-Olsson [1968].

områdena kunde tillsammans inte hålla sin andel av tätortsbefolkningen utan låg något under den genomsnittliga öknings-takten för tätortssystemet. Föreanta stater var omkring tio år före Sverige i denna utveckling. Bilen kom att i båda länderna svara för över 80% av person-transporterna mellan tätorterna.

Elektriciteten hade också en decentraliserande effekt, både på produktion och boende. Koncentrationens konsekvenser, höga markpriser, trafikstockningar, luftföroreningar och social utslagning (kriminalitet och vandalism, alkoholism och knark) visade sig vara trängseffekter som måste vägas mot agglomerationsfördelarna. Elmotorn möjliggjorde på ett tidigt stadium för industrin att flytta ut från flervåningshus i storstadscentrum till enplansfabriker i förorterna och bidra till den "sprawl" som Clark nämner. Men den möjliggjorde också en utflyttning från storstadsregionen till mindre tätorter med lägre omsättning på arbetskraft och därmed lägre arbetskostnader. Om än mindre i omfattning än förtortsexpansionen har denna tendens varit ihållande och allmän i industriländerna under efterkrigstiden. Företag och enheter har flyttat ut och produktion har lagts ut, texttryckning av tidskrifter och böcker, men framför allt enheter ur den stora verkstadsindustrin. Elektriska hushållsmaskiner, kylskåp och frys har gett småorternas invånare samma höga boendekomfort som storstadsborna sedan länge tagit för given.

Slutligen har elektroniken, som gett oss färg-TV, stereoanläggningar och minidatorer och som lovar mycket mera i en relativt nära framtid, definitivt hjälpt till att sopa bort tristessen på landsbygden och i de små tätorterna. Dessa orters stora fördel, lättare tillgång till natur och rekreation, finns oskärad kvar. Den lilla ortens invånare kan ofta via sin lokala köpman och hans kataloger ha bättre tillgång till världsmarknadens mera specialiserade produkter än storstadsbon, vilket inte så lätt upptäckts av studenten som är ute och prickar av "centrala funktioner" på sitt formulär.

Figur 1. In- och utflyttning i tusental för Stor-Stockholm 1961-1977, fördelat på total, inrikes och utrikes flyttning. (Brotten i kurvorna beror på ändrade gränser för Stor-Stockholm).

Dessa faktorer torde räcka långt för att förklara decentraliseringen. Talet om en "grön våg" kan vara vilseledande. Även om det funnits "kändisar" som med bul-ler och bång lämnat huvudstaden för att i C J L Almqvists efterföljd leva på landet är detta en liten företeelse utan betydelse.

Regional jämlikhet och effektivitet

I den anglosachsiska litteraturen har förekommit en diskussion om en utbytbarhet (*trade off*) mellan regional jämlikhet och effektivitet av samma typ som mellan arbetslöshet och inflation i Phillipskurvan.² Denna debatt ligger nära den som fördes för ett par decennier sedan i Sverige av LO-ekonomerna, främst Gösta Rehn, om effekterna av en aktiv arbetsmarknadspolitik. Sätts dessa båda diskussioner in i koncentrationsparadigmen kan de illustreras med skogsarbetarna som med statliga omskolnings- och flyttningsbidrag lämnar sin norrländska hemort för arbete inom byggnadsindustrin i Stockholm. Resultat: ökad effektivitet, minskad regional jämlikhet (orten i Norrland får sämre ekonomisk status när de unga lämnar, Stockholm får bättre när byggandet ökar). Det antas att nettot för landet blir positivt. Exemplet illustrerar den konventionella visdomen på området: Koncentration leder till högre effektivitet.

Parallellt i tiden med 1950- och 60-talens strukturomvandling i Norrland skedde en spontan utflyttning av industri från storstäderna i flertalet västliga industriländer. I Sverige flyttade många företag eller produktionsenheter från Stockholm till mindre orter i södra och mellersta delarna av landet. Andra företag lade ut produktionen på underleverantörer i de mindre orterna. Från den överhettade arbetsmarknaden i storstaden sökte företagen lägre arbetskostnader i de mindre orterna (möjligen lägre löner, men främst mindre omsättning av arbetskraft). Denna utveckling i det tysta enligt decentraliseringsparadigmen³ bör ha lett till såväl ökad regional jämlikhet som ökad effektivitet. Den var definitivt inte resultatet av någon aktiv arbetsmark-

nadspolitik. Småbrukare och småbrukarhustrur kunde bo kvar hemma på gården, barnen byggde nytt i den lilla tätorten. Omskolningen till det nya industrijobbet skedde på arbetsplatsen. Området utan industriell tradition blev industrialiserade inom loppet av ett par årtionden.

Att politikerna inte fått upp ögonen för paradigmskiftet från koncentration till decentralisering framgår bland annat av trafikpolitiken. De enda kollektiva transportmedel som erbjuder seriösa alternativa till privatbilen i tätorter på 10 000 invånare och mindre, som nu allt klarare framträder som "tillväxtens boningar", är taxi och buss. Men i stället för att släppa busstrafiken fri och låta taxi- och bussföretag bygga upp ett nytt kollektivt trafiksystem anpassat till den decentraliserade verklighet, en allt större del av svenska folket lever mitt uppe i, slår Riksdagen vakt om Statens Järnvägars trafikprivilegier på spår och landsväg.

Professor *Gunnar Alexandersson*
Handelshögskolan i Stockholm

Referenser

- Alexandersson, G., & Falk, T., [1973], "Storstadsregionerna växer inte snabbare än riksgenomsnittet", *Kommunal Tidskrift* 1973, nr 2, s 56-59
- "Changes in the Urban Pattern of Sweden 1960-70: The Beginning of a Return to Small Urban Places?" *Geoforum*, 1974: 18, s 87-92
- Caule, L., [1977], "Efficiency: A Comparison of a Measure of Efficiency with an Entropic Measure of the Equality of Discrete Spatial Distributions", *Economic Geography*, 1977, June, s 265-282, Stor litteraturlista
- Clark, Colin, [1967], *Population Growth and Land Use*, New York: St Martin's Press, 1967
- Falk, T., [1976], *Urban Sweden: Changes in the Distribution of Population - the 1960s in Focus*, Stockholm: EFI, 1976
- [1978a] "Urban Development in Sweden 1960-75" N M Hansen (ed), *Human Settlement Systems*, Cambridge, Mass: Ballinger, 1978
- [1978b] "Urban Turnaround in Sweden", *Geo-Journal*, 1978: 1, s 27-33
- Hewings, J. D., [1978], "The Trade-off Between Aggregate National Efficiency and Interregional Equity: Some Recent Empirical Evidence", *Economic Geography* 1978, July, s 254-263

² Se tex Caule [1977] och Hewings [1978].

³ En bibliografi med 111 nummer har nyligen utkommit i Förenta staterna, Zelinsky [1978].

William-Olsson, W., [1968], "Prognoser och planering", *Kommunal Tidskrift* 1968, nr 6, s 472-479

Zelinsky, W., [1978], "A Bibliography of the Recent Turnaroud in Metropolitan - Nonmetropolitan

Population Change in the Advanced Countries", *Working Paper* no 1978-11, Policy Research and Evaluation, The Pennsylvania State University, University Park, Penn